

Серія «Імена в історії бібліотеки»

Випуск 1

Галина Осіпова

Бібліотекарі Ніжинської вищої школи (1820-1840 рр.)

Ніжин – 2021

УДК 027.7-051(477.51)(09)«1820/1840»
О -73

*Рекомендовано до друку Бібліотечною радою
бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського.
Протокол №3 від 5.10.2021 р.*

Відповідальний за випуск:

О.С. Морозов – директор Бібліотеки та Музею рідкісної книги
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Редактор-бібліограф:

Л.П. Косовських – завідувачка наукового абонементу Бібліотеки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О -73 **Осіпова Г.С.** Бібліотекарі Ніжинської вищої школи (1820-1840 рр.).
Вип. 1. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2021. – 42 с. – *(Імена
в історії бібліотеки)*

Нарис присвячений діяльності вчених Ніжинської вищої школи, які обіймали посади бібліотекарів та стояли біля витоків книгозбірні від часу відкриття Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині з 1820 року до реорганізації в Юридичний ліцей у 1840 році. Висвітлено персональний склад бібліотекарів та їх внесок у розбудову та становленні книгозбірні Ніжинської вищої школи.

© Осіпова Г.С.
© Бібліотека НДУ імені Миколи Гоголя
© НДУ імені Миколи Гоголя, 2021

«Библиотека́рий» – человек, которому библиотека поручается... должен быть многих наук и разных языков... наученный, к тому прилежный читатель, твердой памяти и острого рассуждения, ибо он должен в начале всякой книги качество знать; и если он в той науке недостаточен, от искуснейших рассуждение требовать, дабы он желающему что-либо полезное сочинить знал о книгах, способных тому, совет дать... стараться древние, а паче манускрипты, яко же и новые достойные книги, собирать, их в порядок ставить и в целости хранить, и никакой книги без совершенной проверенности из библиотеки не отдать» (В.Н.Татищев «Лексикон российской, исторической, географической, политической и гражданской» 1793 г.)

Від автора

Бібліотека Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, одна з найдавніших науково-освітніх установ Лівобережної України, у 2020 році відзначила 200-річний ювілей. Вона зростала і розвивалася разом зі своєю alma mater, перетворюючись з невеликого книжкового зібрання на інформаційний центр сучасного закладу вищої освіти.

Коли намагаєшся осягнути пройдений шлях книгозбірні, перед очима проходять роки її напруженої та багатогранної діяльності, насиченої багатьма подіями, і, насамперед, долі десятків і сотень людей, котрі обіймали посади бібліотечних працівників упродовж цих двох століть.

Історія бібліотеки – це літопис життя тих, хто тут працював і прагнув, щоб книга стала помічником у житті кожного читача. Діяльність більшості з них починалася у непристосованих, часом погано опалюваних, приміщеннях з фондом з кількох сотень книг та журналів. Зараз важко переоцінити той слід, що його залишили в насиченій доленосними перипетіями історії наші попередники. Вони дбайливо зберігали спадкоємність у розвитку книгозбірні, розкрили її потенціал, зорієнтували роботу на виконання основних функцій бібліотеки.

Нагадаємо, що посада бібліотекаря в штатному розкладі нашого навчального закладу фактично була введена тільки 1918 року. Бібліотекарів-фахівців не вистачало. Тож їхні обов'язки за незначну надбавку до платні (а іноді і зовсім без неї) виконували професори й викладачі ніжинської школи. До посади бібліотекаря на початку XIX століття висували досить високі професійні вимоги, а саме: наявність вищої або спеціальної бібліотечної освіти, володіння іноземними мовами тощо. Одні з бібліотечних працівників пов'язали з бібліотекою довгі роки свого життя, інші лише ненадовго

затрималися в ній. Але переважна більшість усвідомлювала роль і значення книгозбірні для навчального процесу, але, на жаль, через велику завантаженість не завжди мали змогу приділяти їй належну увагу. Не будучи обізнаними з тонкощами бібліотечної справи, вони, в міру своїх сил і знань, намагалися впорядковувати бібліотечний фонд, склали списки необхідних видань за заявками викладачів, вели каталоги й картотеки, видавали літературу, готували записки про неповернуті книги та ін.

Від давніх років архівні джерела зберегли для нас імена бібліотекарів, котрі стояли біля витоків книгозбірні Ніжинської вищої школи, й чия праця, так чи інакше, залишила важливий слід в історії закладу.

«Без минулого немає майбутнього» – говорить народна мудрість. І це справді так, адже за все, що ми маємо, ми завдячуємо предкам, а наші надбання складуть основу здобутків нащадків. Щиро сподіваємося, що серед наступних поколінь наших колег-бібліотекарів буде працювати талановита молодь, котра надалі розвиватиме попередні традиції.

Починаючи з 2021 року, на знак глибокої поваги до тих, хто очолював бібліотеку Ніжинської вищої школи протягом двох століть, ми започатковуємо серію видань **«Імена в історії бібліотеки»**. Наш перший випуск присвячено професорам та викладачам Гімназії вищих наук та Фізико-математичного ліцею князя Безбородька, які обіймали посаду бібліотекаря з 1821 по 1840 р. Серед них професори: Казимір Варфоломійович Шапалинський, Іван Якович Ландражин, Микита Федорович Соловійов, Карл-Генріх Купфер, директор Фізико-математичного та юридичного ліцею Християн Адольфович Екеблад, викладачі: Август Іванович Аман, Яків Якович Лельсвр. Оглядаючи минулий час і наявні архівні документи, можемо констатувати, що не про кожного з них сьогодні є змога розповісти однаково ґрунтовно, бо невпинний плин часу багато що вже приховав від нас: навіть архіви не збережено так, як би того хотілося...

У нашому виданні уміщено відомості про бібліотекарів Ніжинської вищої школи, які вдалося віднайти авторці у складі документальних фондів кількох архівних установах України: Центрального державного історичного архіву України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Відділу державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині.

Авторка висловлює щирю вдячність за допомогу директору Бібліотеки імені М.О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Олександрі Сергійовичу Морозову, завідувачці сектору наукового абонементу Людмилі Павлівні Косовських, а також всім працівникам відділу обслуговування і зберігання фондів, хто долучився до роботи над першим випуском видання, зробив посильний внесок в опрацювання матеріалу та підготовку його до друку. Сподіваюся, що попереду нас чекає відкриття ще багатьох невідомих нових сторінок історії стародавньої бібліотеки.

Видання розраховане на освітян, працівників бібліотек, стане в нагоді для історико-краєзнавчих досліджень, а також буде корисним широкому колу читачів, котрі цікавляться роботою бібліотек вищих навчальних закладів, історією Ніжинської вищої школи.

Галина Осіпова

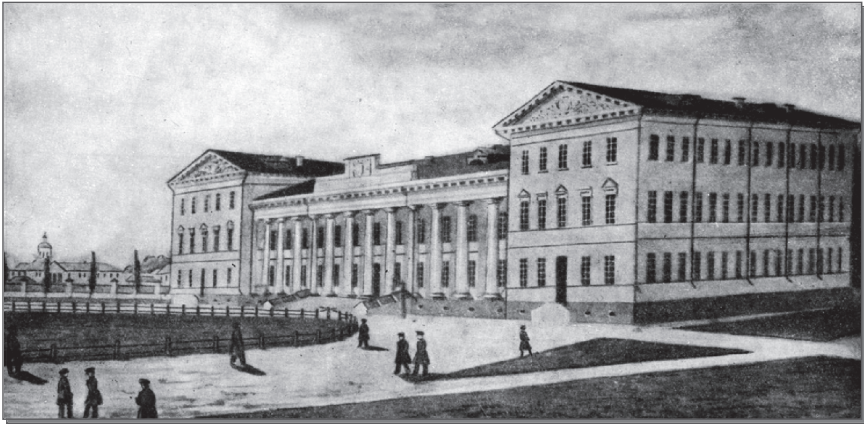

Нестор Васильович Кукольник. Портрет роботи Карла Брюллова. Випускник Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька 1829 р.

...Бібліотека не була схожою на більшість інших бібліотек училищ, не являла собою забороненої скарбниці, що була доступної лише бібліотекареві... Ми там навчалися; поповнювали знання наші; іноді набували їх від кореню, коли професор відповідної кафедри не задовольняв нашої допитливості... Моїм професором естетики, політичної економії і деяких інших наук була бібліотека Гімназії вищих наук князя Безбородька»

Нестор Кукольник

Ніжинський ліцей. З акварелі О. Б. Візеля. 1830-і рр.

Бібліотеку Гімназії вищих наук князя Безбородька було організовано в 1820 р. одночасно в відкриттям навчального закладу в Ніжині. Але комплектування бібліотечного фонду розпочалося ще до офіційного відкриття. Перший директор гімназії В.Г. Кукольник придбав для майбутньої книгозбірні навчальні посібники, які він сам перевіз із Санкт-Петербургу до Ніжина [1, с. 268]. Як зазначалося в Статуті навчального закладу (§9, п. 9), «навчальні посібники Гімназії містять... бібліотеку, подаровану Почесним Опікуном, що складається з 2 500 томів добірних творів. Після відкриття ж Гімназії потрібні навчальні посібники будуть поступово додаватися на визначену для цього в штат особливу суму. Гімназії дозволяється облаштувати й друкарню для друкування книг на загальних підставах цензури» [2, с. 211].

Отже, основою фонду бібліотеки стало приватне книжкове зібрання родини меценатів-засновників **Олександра Андрійовича** та **Іллі Андрійовича Безбородьків**, передане нащадком першим почесним попечителем **Олександром Григоровичем Кушельовим-Безбородьком**. До колекції було додано й каталог, складений графом-дарувальником [3]. Саме з цього дарунку й почала формуватися бібліотека Гімназії вищих наук. Це було добірне зібрання літератури з усіх галузей знань, необхідних для навчального процесу в гімназії. Ядро книгозбірні становили унікальні європейські видання

XVII-XVIII ст. з історії, філософії, богослів'я, мистецтв, юриспруденції, політики, дипломатії, логіки, фізико-математичних наук, природознавства. Перлиною колекції і книг були видання творів французьких енциклопедистів та просвітителів, багатотомні енциклопедії [4, с. 90]. Якщо врахувати вартість книг та стан книжкового ринку того часу, то цілком зрозуміло, що початкове зібрання бібліотеки мало дійсно величезну матеріальну, наукову та історичну цінність.

Подаровані почесним попечителем книги так і залишалися не розібраними аж до 1821 року. Після раптової смерті першого директора **Василя Григоровича Кукольника**, молодші професори та вчителі оглянули й бібліотеку, про що було записано в журналі конференції: *«Бібліотечні книги, отримані від пана почесного попечителя Кушельова-Безбородька й куплені на гімназійну суму паном директором, після раптової смерті його й за браком часу без розгляду опечатані, а надалі їм має бути складений опис»* [5].

Нагадаємо, що управління бібліотекою, згідно з першим статутом, до 1835 року доручалося лише професорам гімназії. За відсутності на той час фахівців, вони самостійно набували бібліотечного досвіду й необхідних для роботи знань. Ці обов'язки були додатковим навантаженням для викладачів.

Бібліотечна робота була складною, особливо в перші роки існування бібліотеки, коли потрібно було упорядкувати всі книжкові зібрання. Багато залежало й від відповідальності самих бібліотекарів, рівня їхньої свідомості, виключної чесності, добросовісного виконання обов'язків та всіх умов, спрямованих на правильне зберігання фонду. За незначну надбавку до зарплатні (або й зовсім без оплати) на них покладалася велика відповідальність за збереження книг і організацію роботи бібліотеки. Особи з вищою освітою, що виконували обов'язки бібліотекарів, дуже рідко залишалися в ній надовго, дивилися на цю службу як на тимчасову, й за першої ліпшої нагоди змінювали її на інші заняття, що забезпечували більш комфортне існування.

***О.А. Безбородько
Портрет роботи
австрійського живописця
Йоганна Батиста Лампі-
старшого, 1792 р.***

***І.А. Безбородько.
Портрет роботи
художника
Д. Г. Левицького,
1810-ті рр.***

***О.Г. Кушельов-Безбородько,
меценат, державний діяч,
перший почесний
попечитель Ніжинської
гімназії вищих наук князя
Безбородька***

Першим бібліотекарем гімназії був призначений старший професор математичних і природничих наук **Казимір Варфоломійович Шапалінський (1786-1867)**, який виконував ці обов'язки без оплати з 6 листопада 1821 року до 1 липня 1822 року [6, с. 318]

Народився Казимір Варфоломійович Шапалінський у 1786 році у Вількомирському повіті Віленської губернії в родині збіднілої польської шляхти. У 1804 році вступив до гімназії при Віленському університеті, де вивчав Закон Божий, географію, польську словесність, право, фізику, геометрію, алгебру. У 1808 році вступив до Віленського університету на філософський факультет фізико-математичного відділення. У 1810-1815 роках навчався в Санкт-Петербурзькому педагогічному інституті. У 1816 році К.В. Шапалінський був направлений до Могилевської губернської гімназії старшим вчителем, де викладав природничі науки. У 1817 році його переведено до Київської гімназії на посаду вчителя хімії й технології, де він викладав також латинську мову. До Ніжина він був запрошений директором Гімназії вищих наук

В.Г. Кукольником, який шукав для свого навчального закладу таких людей, які б поєднували в собі глибокі й сучасні знання свого предмету, з любов'ю до нього ставились і це почуття прищеплювали своїм учням. Саме таким і був К.В. Шапалінський. Його учень П. Редкін згадував:

Івань Орлай

«Бездоганна чесність, безкорислива справедливість, правдолюбна щирість, скромна мовчазність, тиха серйозність, сувора помірність і стриманість у житті, відсутність будь-якого егоїзму, повсякчасна готовність до всякого роду самопожертви для користі ближнього – ось основні риси морального характеру цієї чесної людини, гідної в усіх відношеннях набагато кращої долі» [7].

Іван Семенович Орлай, який став директором гімназії в 1821 році, заглиблюючись практично в усі деталі облаштування довіреного йому навчального закладу, запропонував проекти з поліпшення освітньої, кадрової та господарської діяльності. Натхненний глибокими патріотичними почуттями, він свої знання й талант надалі присвятив розвитку та удосконаленню гімназії, перетворенню її в один із найкращих вищих навчальних закладів того часу. Усвідомлюючи важливість книгозбірні гімназії, конференція декілька разів розглядала питання стосовно бібліотеки, стан якої на той час був незадовільний. Директор пропонував різні шляхи щодо його поліпшення. Одним із основних завдань новопризначеного бібліотекаря було зробити облік книг, отриманих від почесного попечителя. За дорученням директора гімназії В. Шапалінський перевіряв фонди бібліотеки, про що в грудні 1821 року повідомляв: «... через відсутність хоч якогось вигляду, відповідно до якого можна було б її зараз оглянути і від кого слід прийняти, опечатати

без усілякого розгляду» [8]. Казимір Варфоломійович доповів членам конференції, що хоча в бібліотеці «при книгах», подарованих почесним попечителем О.Г. Кушельовим-Безбородьком, є каталог, що зберігався в книгосховищі гімназії, але все ж таки деякі видання не проходять «по каталогу». Директор доручив бібліотекареві негайно поррахувати їх «без докладного опису, хоча б за однією наявною кількістю» [9]. Згодом цей підрахунок був зроблений. Подаровану бібліотеку було занесено до журналу конференції, але без зазначення ціни, що згодом викликало проблеми з наступною інвентаризацією книжкового фонду. Крім того, бібліотекар зробив облік книг, подарованих родиною Кукольників, що надійшли до бібліотеки 21 вересня 1821 року в кількості 506 томів (251 назв) від сина колишнього директора гімназії, викладача латинської мови Платона Кукольника [10].

Саме так і в такий час розпочалося інтенсивне становлення бібліотеки. Як було тоді прийнято, бібліотека гімназії формувалася та розвивалася як *фундаментальна* (основна, професорська) та «*бібліотека для продажу книг*» (з навчальних книг, які продавалися учням). Конференція гімназії ухвалювала рішення щодо закупівлі книжок, передплати періодичних видань, визначала правила користування бібліотекою.

Монограма І.А. Безбородька на книгах із фондів бібліотеки

№ 86.
 Сентября 7-го 1821

Воспределенное Правление Гимназии Высших наук Князя Безбородько

Отъ учителя оной Платона Кукольника
 Прошение

Решуе усердно благотворительный рода человеки, основавших и старавшихся усерднествовать въ Малороссійской краѣ Гимназіи Высшихъ наукъ, приустройствахъ коимъ отцу моему оставилъ все свое имущество и котораго я силми желаю повѣстити себя на службу, осмѣливаюсь предложить оной въ даръ принадлежащаго мнѣ собранія отборнѣйшихъ сію время сочиненій состоящаго изъ 500-томихъ, изъ коихъ многие въ своей родствѣнности рѣдкосты. Таковныя пожертвованія мнѣ своимъ я наирѣе принятии силу задвѣдено тѣмъ бывшею похвалою, что въ принадлежащемъ оному Библіотекѣ, несподобити почти никакою изъ приносимыхъ оной книгъ сочиненій.

**Платон Васильевич
 Кукольник.**
 Карл Брюллов, 1837-1839 гг.

**Прохання Платона Кукольника до
 правління Ніжинської гімназії вищих
 наук кн. Безбородька**

1 листопада 1821 року конференція гімназії ухвалила низку важливих рішень щодо обліку бібліотечних книжок: «Усі наявні навчальні книги, що є розданими вихованцям для навчання або для читання, так само й відомості, передплачуванні в гімназії, й журнали, які будуть й надалі передплачуватися, за пропонованим статуттом, мають перебувати під наглядом виконувача обов'язків бібліотекаря. А тому визначено: відомості й журнали мають надходити надалі прямо до бібліотеки, а звіди до чиновників гімназії за рангом, наостанок їх віддавати виконувачеві обов'язків інспектора, як для його читання, так і для надання на його розсуд старшим вихованцям: зрештою повертати назад до бібліотеки й наприкінці року віддавати їх в оправлення для зберігання в архіві бібліотеки гімназії» [11, с. 165]. Крім цього,

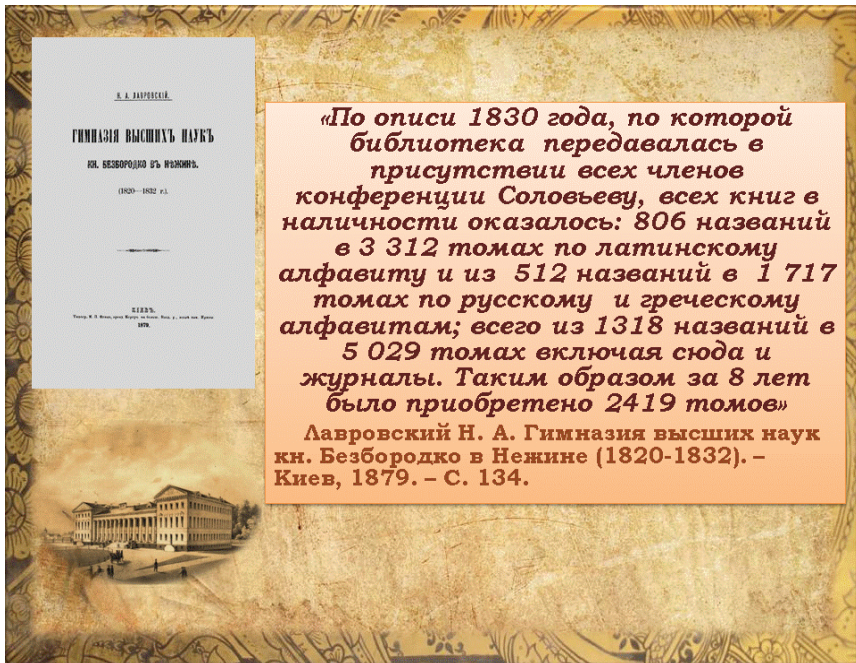
конференція дала доручення бібліотекареві *«поступово, коли буде зручно»*, скласти *«описовий загальний каталог для всіх книг у бібліотеці»* з поділом книг на церковні, моральні, фізичні, географічні, історичні із зазначенням автора, заголовка, року й місця видання. Після цього потрібно було розмістити книги в шафах. Але зробити це було майже неможливо через щоденні заняття професора К. Шапалінського з навчальних дисциплін у класах, виконання ним численних службових обов'язків та велику кількість книг у бібліотеці [12]. Тож займатися бібліотекою професорові бракувало часу, і він відмовляється від посади бібліотекаря.

Подальша доля першого бібліотекаря була трагічною. К. Шапалінський згодом став однією з жертв «справи про вільнодумство» та був усунутий з посади в 1830 році. У березні 1831 року він був безстроково висланий до В'ятки із заборонаю займатися викладацькою діяльністю *«за шкідливий на юнацтво вплив»*. У В'ятці, не маючи роботи, він жив надзвичайно нужденно й часто хворів. Закінчував своє життя в злиднях і самотності. К.В. Шапалінський рано овдовів, дітей у нього не було. При цьому тільки в 1855 році з нього був знятий поліцейський нагляд. Казимір Варфоломійович Шапалінський помер у 1867 році на 71 році життя [13, с. 145]. Наразі в Музеї рідкісної книги імені Г.П. Васильківського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя зберігаються книги з автографами першого бібліотекаря К.В. Шапалінського, які він свого часу подарував книгозбірні.

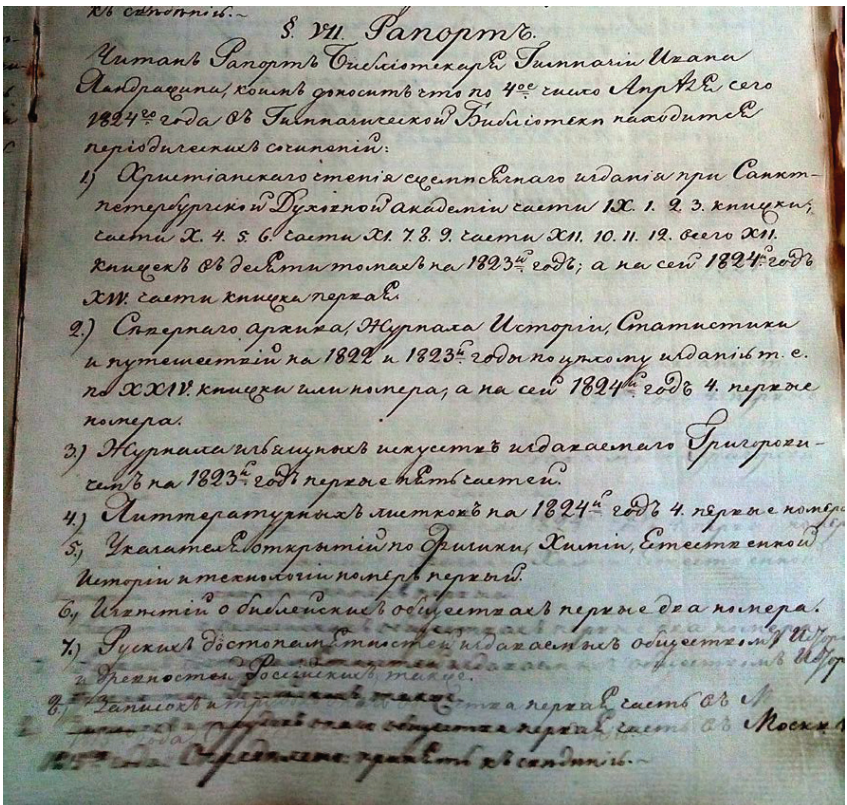
Наступним виконувачем обов'язків бібліотекаря в Ніжинській гімназії став професор французької словесності **Іван Якович Ландражин** (1794 – бл. 1833), який обіймав цю посаду з 1 липня 1822 року до 14 березня 1824 року [14].

Іван Якович Ландражин народився 1794 року в місті Ретель Арденнського департаменту у провінції Шампань (Франція). Француз за походженням, початкову освіту здобув на батьківщині. У 1804 році вступив до Ретельської колеґії, де вивчав французьку та латинську мови, словесність, історію, географію, арифметику, геометрію. Також навчався в

філотехнічному училищі в Парижі. Юнаком проходив військову службу в наполеонівській армії та брав участь у військових діях проти Росії. Після поранення залишився в Російській імперії. У 1812 році в Мінській губернії давав приватні уроки французької мови, водночас самотужки вивчив російську та польську мови. У 1813 році обіймав посаду вчителя французької мови в Любешівському повітовому училищі. У 1814 році прийняв російське підданство. 6 лютого 1816 року вступив на службу до Мінського губернського правління помічником перекладача з чином канцеляриста. 17 серпня 1818 року, після іспиту у Віленському університеті, був направлений до Київської губернської гімназії вчителем французької мови. 17 травня 1822 року затверджений на посаді молодшого професора французької словесності Гімназії вищих наук князя Безбородька, де й продовжував викладати до 1830 року [15].

Професор І. Ландражин прекрасно володів методикою викладання французької мови, був ґрунтовно обізнаний з науковою літературою, педагогічним досвідом інших викладачів. Він був доброзичливою людиною, його поважали й любили. Призначення його бібліотекарем, за спогадами одного з перших випускників гімназії письменника Нестора Кукольника, сприяло ще тіснішому спілкуванню гімназистів з добрим та освіченим наставником. Н. Кукольник писав, що на той час «бібліотека не була схожа на багато інших бібліотек училищ, не була забороненою скарбницею, доступною тільки для бібліотекаря й для поверхового зацікавлення відвідувачів на урочистих актах. Ні, ми там навчалися; поповнювали відомості наші; іноді здобували їх із кореня, коли професор

Рапорт бібліотекаря Ландражина.
Журнал конференції Гімназії вищих наук 1824 р.

2. О Библиотекари Гимназии

Читая Репортъ Г-на Библиотекаря Гимназии Мисдмала
Профессора Ландражина, въ которомъ онъ представляетъ книгу
интересныя сведения отъ себя и книгъ и убранныхъ посвѣтъ како-
дущимъ въ Гимназическѣ Библиотекари:

Книжъ подаренныхъ Гимназии Господиномъ Посетителемъ Погоди-
нскимъ, хрѣсти духъ подражались простиралась до —————

До откупленія Г-номъ Директоромъ въ Дмитровъ, приобретено	2878.
Гимназическ (хрѣсти индустриализма ка 1820 ^{го} года)	52.
С откупленія же Г-номъ Директоромъ въ достоянство	25.
1, приобретено Гимназическ —————	519.
2, подарено: а) Читальныя Писемныя Пухлякиныя —————	266.
б) разнасныя журналы —————	
Всего книгъ въ основаній Библиотеки насчитано 3737.	

Книжеса въ основаній Библиотеки принадлежатъ еще
всѣмъ другимъ: 1^ю Приобретенное Гимназическ

**Рапорт бібліотекаря Ландражина
Журнал конференції Гімназії вищих наук 1824 р.**

відповідної кафедри не задовольняв нашої допитливості... Моїм професором естетики, політичної економії й деяких інших наук була бібліотека Гімназії вищих наук князя Безбородька» [16, с. 19-20].

І. Я. Ландражин передплачував журнали й книги із Франції. Деякі з них давав читати гімназістам. Літератор Василь Толбін також пізніше писав: «Доступ до бібліотеки був узагалі вільним». Вільним доступом до книжкових скарбів нагороджувалися гімназісти за особливу старанність та успіхи в навчанні. Своїм помічником професор Ландражин узяв одного з кращих вихованців гімназії Петра Редкіна [17, с. 120].

І. Ландражин сприяв розвитку гімназійної бібліотеки, удосконаленню її роботи та намагався підтримувати лад у книгозбірні. У звіті бібліотеки за 1824 рік поряд із даними про наявність навчальної літератури вперше знаходимо відомості про видачу книг пансіонерам, яка склала 896 прим. за рік. Також бачимо, що в обов'язки бібліотекаря входив і продаж навчальної літератури гімназістам, що мали вільне відвідування [18, с. 423]. І. Ландражин провів велику роботу, спрямовану на облік усієї навчальної літератури. У 1825 році він надав конференції відомості про надходження всіх навчальних посібників з часу відкриття гімназії та інформацію

про книги, які були продані студентам і за які були отримані кошти, про наявність книг у професорів та ін. [19]. Але праця в бібліотеці потребувала значних зусиль, і 14 березня 1825 р. І. Ландражин звернувся до конференції з проханням звільнити його з посади за сімейними обставинами.

Подальша доля І. Ландражина також була досить складною. Під час ніжинської «справи про вільнодумство» з'ясувалося, що Ландражин давав гімназістам читати заборонені книжки, авторами яких були Вольтер, Монтеск'є, Гельвецій, Руссо, за що й постраждав. У 1830 році І.Я. Ландражин був звільнений з посади. Тільки тому, що в нього була сім'я в Ніжині, а він перебував під наглядом поліції, його не повернули до Франції. Але через те, що він без дозволу давав приватні уроки, з березня 1831 року його відправили на заслання до Вологодської губернії. Там у 1836-1856 рр. він перебував на цивільній службі в Онезькому соляному правлінні [20, с. 93]. Позбавлений пенсії, він перебував у скрутному матеріальному становищі. Був одружений, мав двох дітей: сина та доньку [21].

21 березня 1825 р. конференція затвердила на посаду бібліотекаря **Августа Івановича Амана** (1794 – бл. 1833 з призначенням заробітної платні в сумі 300 крб. на рік [22]. Він виконував ці обов'язки до 23 лютого 1831 р. [23]. Слід зазначити, що відомості про життя й діяльність Августа Амана довелося збирати крихтами з архівних джерел.

Августа Івановича Амана, француза за походженням, запросив до гімназії на посаду вчителя французької мови й наглядача за вихованцями перший директор В.Г. Кукольник ще 15 листопада 1820 року. З 24 січня до 1 травня 1822 року без заробітної платні він викладав арифметику в трьох перших класах. За дорученням конференції з 24 січня 1822 року до 30 листопада 1825 року був на посаді наглядача за учнями-екстернами. За пропозицією почесного попечителя з 6 липня 1824 до 2 грудня 1825 року обіймав посаду ексекатора. За власним проханням був звільнений з наглядацької посади й залишений тільки бібліотекарем [24].

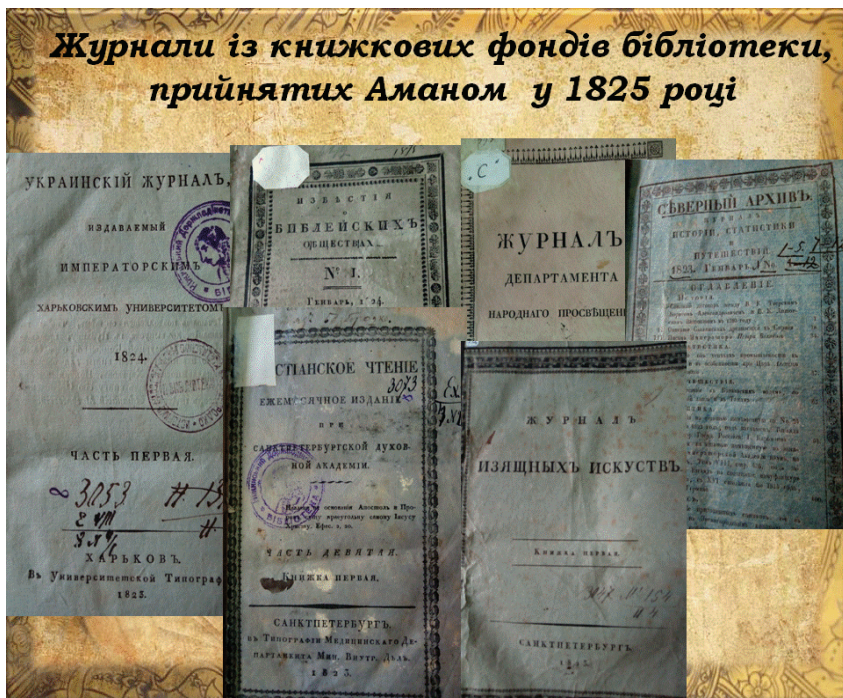
отъ Императоръ Владо державно стъ.
 Директоръ Иванъ Букача,
 Профессоръ Михаилъ Тихоновъ,
 Старший Профессоръ Евдокимъ Андрушевъ,
 Старший Профессоръ Клементъ Моисеевъ,
 Профессоръ Казимиръ Шапавинскій,
 Младший Профессоръ Савель Андрушевъ,
 Младший Профессоръ Леванъ Андрушевъ.

**Підписи членів конференції.
 Журнал конференції Гімназії вищих наук 1824 р.**

Архівні документи свідчать, що бібліотека гімназії була прийнята новопризначеним бібліотекарем за «особливою відомістю», яка зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Києві [25]. Перегляд архівних документів дає змогу простежити формування бібліотеки в цей період. Згідно з відомістю, бібліотекар Аман прийняв книги, подаровані графом О.Г. Кушельовим-Безбородьком, у кількості 2 878 екземплярів; книги, подаровані Платоном Кукольником – у кількості 516 томів; навчальні посібники – в кількості 27 назв, які становили 55 томів. Крім цього, були книги від «вищого начальства», продавців та дарунків кількістю 477 томів. Усього в бібліотеці нараховувалося 3 926 томів. А також були журнали: «Хроника Сибирского Вестника» кількістю 3 926 томів, «Христианское чтение» в 24 книгах; 43 номери періодичних творів наукової народної освіти, «Журнал Департамента народного просвещения» у 2-х примірниках, 72 номери «Северного архива», 6 номерів «Журнала изящных искусств», 24 номери «Литературных листков», дев'ять перших номерів «Известий о библейских обществах»; 12 номерів за 1824 рік і перший номер за 1825 рік «Нового магазина естественной истории»; повне видання (24 номери) за 1824 рік «Украинского журнала». Були також

прийнятті газети від почесного попечителя: «Санкт-Петербурзькі сенатські ведомості», «Руський інвалід», «Северна пошта» та ін. Окремо передані карти, таблиці, малюнки, картини, дві срібні медалі, глобуси, п'ятнадцять уламків стародавніх грецьких посудин з написами, уламок слонового ікла, одна штука гірського кришталю та ін. Професор гімназії К.А. Мойсєєв та вчитель Ф.І. Чекієв надали розписки про прийняття навчальних посібників гімназії. При цьому бібліотекарєві Аману було наказано: у разі, якщо деякі книги були пропущені під час передавання, зробити опис цих книг та належно упорядкувати бібліотеку за класифікацією. На професора К.А. Мойсєєва покладалося завдання надати в бібліотеку відомості про книги, прийняті ним від колишнього інспектора Ф.І. Чекієва, та скласти відомість про книги, які перебували в колишнього наглядача, вчителя К.С. Павлова. Після цього інспектора К. Мойсєєва зобов'язували роздати книги вихованцям [26]. При цьому конференція від 23 травня 1825 р. ухвалила наступне рішення: *«а) бібліотекарєві Аману неухильно й своєчасно вписувати в головний реєстр книги, що надійшли до основної бібліотеки, а також і речі, що належать до старожитностей або до рідкісних, особливою статтею; б) реєстр книгам і всім навчальними посібниками, придбаним для вихованців, видавати інспекторам під розписку»* [27].

Бібліотекар повинен був записувати нові книги, які надходили до бібліотеки, про що свідчать його численні рапорти до конференції гімназії (до обов'язків бібліотекаря входило обов'язкове інформування конференції гімназії про нові надходження), стежити за обліком навчальних посібників. Але, на жаль, незабаром він тяжко захворів. За свідченням лікаря гімназії К.К. Фабіана, А. Аман фактично через майже два роки після призначення уже не міг виконувати обов'язки бібліотекаря. Про це свідчить наступний запис: *«Через слабе здоров'я, коли майже два роки триває й поновлюється його хвороба, для виконання бібліотечної посади зовсім не придатний»*. З цієї ж причини бібліотека часто була зачинена для відвідувачів [28], іноді книги безконтрольно видавали учням гімназії [29]. Праця в бібліотеці вимагала багато

кропіткої роботи. І можливо, бібліотекар А. Аман не вирізнявся особливою старанністю в наведенні ладу в бібліотеці, але порядку не дотримувалися передусім і самі викладачі в силу того, що вчасно не повертали книги, а бібліотекар не мав можливості стежити за цим. Водночас нагадаємо, що після 1826 року рішення конференції *«щодо огляду бібліотеки»* були *«залишені без подальшого розгляду»*. Хоча ще 11 грудня 1826 року члени конференції були згодні навіть щомісяця проводити перевірку бібліотеки для того, щоб книги *«не видавалися учням без усякого контролю»*, але це зроблено так і не було [30]. Численні розпорядження конференції Ніжинської гімназії про проведення переобліку фондів не виконувалися протягом 1822-27 рр. Розпочатий за приписом конференції огляд бібліотеки в 1827 році *«було призупинено за хворобою Амана, ураженого паралічем»* [31]. Тож упродовж шести років, з 1826 до 1831 року, у бібліотеці майже нічого не було зроблено для упорядкування бібліотечного фонду. Фактично з часу організації бібліотеки

письмъ отъ отставнаго —

Въдѣлность о приходѣ и расходѣ учебнаго пособія Библиотеки Гимназіи Вишнихъ наукъ Князя Селѣвродко со стороны вступленія Государина Статскаго Советника Нвана Степановича Орлова въ должность Директора по 1^ю Января 1825го года

Названіе учебныхъ пособій.	Приходъ.		Расходъ.								
	Въ учебномъ году	Прибыло.	Въ учебномъ году	Задано.		Прислано.		Итого расходъ.			
				1823 года	1824 года	1823 года	1824 года				
Братскія Свѣдѣнія Исторіи	40.	80.	"	120.	"	38.	38.	"	31.	5.	11
Сокращенная Катихизиса	40.	120.	"	160.	"	38.	45.	22.	16.	27.	14
Упростившая Катихизиса	"	62.	"	62.	"	"	48.	"	14.	"	"
Книжка о воскресеніи и правдѣ крестнаго Евангелія	"	11.	"	11.	"	"	"	10.	"	"	"
Книжка о 7 ^{ми} Евангеліи	10.	"	"	10.	"	"	10.	"	"	"	"
Книжка о Свѣдѣніи истинѣ	"	10.	"	10.	"	"	"	"	"	"	"

**Відомість про надходження та вибуття навчальних посібників
Гімназії вищих наук
Із журналу конференції гімназії вищих наук 1824 р.**

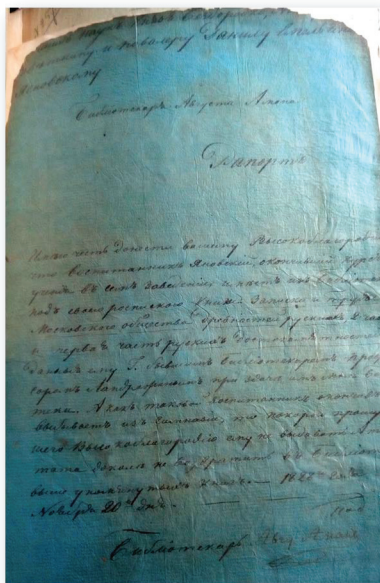
не інвентаризувалися книжкові зібрання, отже, неможливо було встановити їх точний обсяг. Так і не була розпочата робота зі складання каталогу.

5 жовтня 1827 року гімназію очолив **Данило Омелянович Ясновський** (1767-1840). Після приїзду новопризначений директор, з-поміж інших справ, просив надати письмові відомості про гімназійну бібліотеку та стан, у якому вона нині перебуває. Професорам М. Білевичу, Ф. Зінгеру і П. Нікольському доручили негайно розпочати перевірку гімназійної бібліотеки «належним чином». Але оскільки в бібліотеці не було ні інвентарної книги, ні реєстрів, ні будь-якого обліку книг і посібників, огляд бібліотеки розпочався тільки 24 лютого 1828 року. Комісія повинна була скласти опис усіх книг, які були в наявності в бібліотеці, та книг, які були видані читачам, а також скласти окремий список книг, які надходили в бібліотеку на підставі записів у журналах конференції, куди заносилися всі книги від дня заснування гімназії. Після закінчення роботи комісія повинна була надати директорові письмовий рапорт із додатком каталогу книг.

Бібліотекар Август Аман через хворобу не міг постійно бути присутнім під час перевірки й просив дозволити іноді передавати ключі від бібліотеки своєму братові *Адольфу Аману*, який на той час також працював у гімназії [32].

Нарешті Конференції був представлений каталог книг за період з часу заснування гімназії до 15 вересня 1828 року, що складався з 1670 аркушів [33]. За описом 1830 р. фонд бібліотеки, включаючи журнали, становив 5 019 прим. у томах та 1 318 прим. у назвах, із них – 806 назв у 3 312 томах за латинським алфавітом та 512 назв у 1717 томах за російським і грецьким алфавітом. За вісім років було придбано 2 419 томів [34].

Результати роботи А. Амана на посаді бібліотекаря були невтішними. Переоблік бібліотеки виявив значні збитки на суму 870 крб. 26 коп. Принаймні бібліотекар Аман детально

**Рапорт бібліотекаря
Амана**

**РАПОРТ БІБЛІОТЕКАРЯ ГІМНАЗІЇ
А. АМАНА Д.О. ЯСНОВСЬКОМУ
ПРО НЕПОВЕРНЕННЯ
ВИПУСКНИКОМ
М.В. ГОГОЛЕМ БІБЛІОТЕЧНИХ
КНИГ**

20 листопада 1828 р.

Имею честь донести Вашему высокоблагородию, что воспитанник Яновский, окончивший курс учения в сем заведении, имеет из библиотеки под своею распискою книги «Записки и труды Московского общества древностей русских», 2 части и первая часть «Русских достопамятностей», данные ему бывшим библиотекарем профессором Ландражиным при сдаче им мне библиотеки. А как таковой воспитанник, окончив курс, выбывает из гимназии, то покорно прошу Вашего высокоблагородия ему не выдавать аттестата доколе не возвратит в библиотеку выше упомянутых книг.

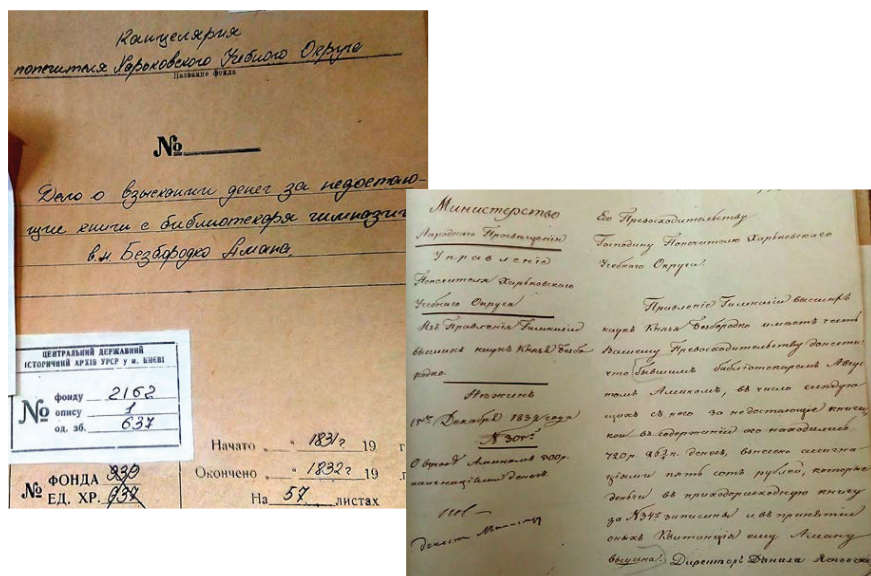
Библиотекарь Август Аман

рапортував про кількість книг у бібліотеці та подав список нестачі: 66 прим. у назвах, 470 прим. у томах [35, с. 38].

У справах Центрального державного історичного архіву України м. Києва зберігається справа «Про стягнення грошей за відсутні книги з бібліотекаря Амана» на 57 аркушах. У цій справі є реєстр загублених книг, звіт комітету про розгляд книг і навчальних посібників, що надійшли з бібліотеки до інспекторів пансіону для вихованців гімназії, повідомлення попечителю Харківського навчального округу, свідоцтво від конференції колишньому бібліотекарю Августу Аману та інше. Бібліотекар ще декілька разів звертався до Конференції з проханням розглянути справу знову, але від нього *«не отримали... ні розписок, ні ясних доказів»*, і він був звільнений з посади бібліотекаря як *«непридатний до цієї посади»* [36].

І хоча вже був призначений новий бібліотекар, але справа про стягнення грошей з А. Амана тривала. 8 серпня 1831 року Августові Аману нарешті було видано атестат з додатком про стягнення за розтрачені книги [37]. 13 серпня 1831 року конференція ухвалила наступне рішення: просити Ніжинську міську поліцію, щоб вона примусила А. Амана внести гроші за

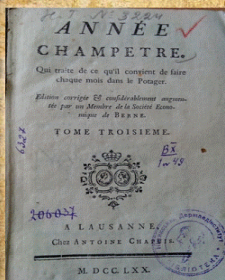

відсутні книги «законними засобами», повідомити про цю справу Ніжинський повітовий суд з проханням про накладення арешту на будинок Амана в м. Ніжині [38]. Справа про стягнення грошей тривала навіть після його смерті. У 1835 році його мати ще вносила певну суму за нестачу цих книжок [39], а решту грошей було вираховано із платні директора ліцею Д.О. Ясновського [40].

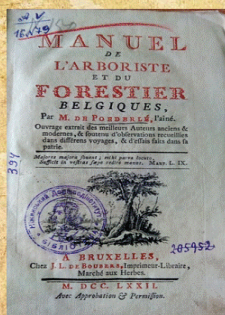
Отже, за таких обставин на посаду бібліотекаря 27 лютого 1831 р. було призначено (без оплати праці професора природничих наук **Микиту Федоровича Соловйова** (1810-1837) та його помічника – учителя французької мови **Якова Клавдійовича Воаргарда** (працював у 1824-1832), про що був зроблений наступний запис: «для полегшення праці Соловйова й для його заміщення в разі хвороби або законної його відпустки» [41]. Зауважимо: якщо в Гімназії бібліотекареві допомагав помічник, то в ліцеї згідно зі статутом (§ 18) бібліотекар без помічника й без жодної оплати сам повинен був налагоджувати роботу книгозбірні.

Микита Федорович Соловйов закінчив фізико-математичний факультет Санкт-Петербурзького університету. З 1825 року працював у Ніжині молодшим професором природничих наук, викладаючи курси ботаніки, зоології,

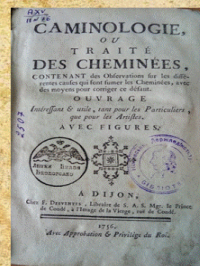
Книги, подаровані бібліотеці Гімназії А. І. Аманом

Ardenne, Jean-Paul de Rome d' Année champêtre, qui traite de ce qu'il convient de faire chaque mois dans le potager / Edition corrigée et considérablement augmentée par un Membre de la Societe Economique de Berne. - Lausanne : Chez Antoine Chapuis, 1770. - 512 p.

Poederle, Eugene-Joseph-Charles-Gilain-Hubert d'Olmen. Manuel de l'arboriste et du forestier Belgiques. - Bruxelles : Chez J.L. de Boubbers, 1772. - 404 p.

Hebrard P. Caminologie, ou traite des cheminees : contenant des observations sur les différentes causes qui font fumer les cheminées, avec des moyens. - Dijon : Chez F. Desventes, 1756. - 187 p.

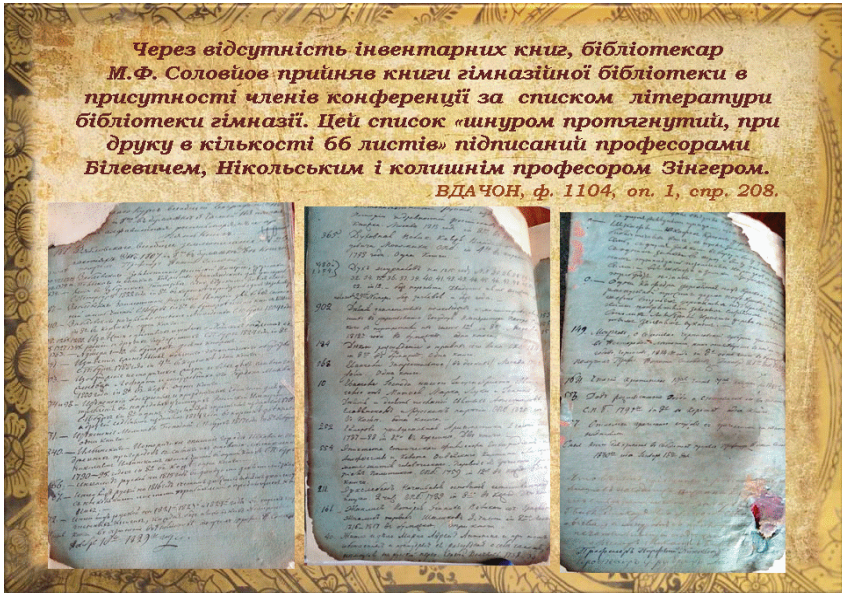
технології, мінералогії та фізики. Лекції М.Ф. Соловйова вирізнялися надзвичайною методичною майстерністю. «Згодом кожен із вихованців, який не полишив навчальних занять, зізнавався, що Соловйов викладав чудово: у слухачів своїх зумів укласти про кожну науку чіткі поняття й правильну основу, і таким чином полегшував шляхи подальшого навчання» [42, с.304]. Нагадаємо, що М.Ф. Соловйов належав до групи прогресивно налаштованих викладачів, однак у справі про «вільнодумство» він не фігурував і лишився працювати в Гімназії вищих наук, а згодом – і у фізико-математичному ліцеї. 27 лютого 1831 року бібліотекар А. Аман (чи будь-хто із його родичів або службовців гімназії) повинні були надати директорові ключі від бібліотеки й бібліотечних шаф для передавання бібліотеки новопризначеному бібліотекарю професорові Соловйову. Чиновники гімназії зобов'язані були надати всі книги, які були у них на руках, для огляду в присутності всіх членів конференції. Крім цього, конференція повинна була забезпечити професора Соловйова інструкцією про утримання бібліотеки [43]. Новопризначеному бібліотекареві було видано дві шнурові книги: одна призначалася для докладного опису всіх отриманих книг, а інша – для книг, виданих читачам за розписками. Також йому було наказано зберігати серед справ

правління рапорт із реєстром книг і речей, які надійшли до гімназійної бібліотеки за 1830 рік та були зареєстровані в шнуровій книзі надходжень, та надалі самостійно подавати до правління реєстри придбаних книг і речей [44]. Також був переданий «пересувний» каталог всіх книг, що надійшли в бібліотеку з 1820 р. до 1830 р., на 1 670 аркушах [45]. Конференція затвердила наступний графік роботи книгозбірні: *«Визначити за правило, щоб бібліотека відчинена була щотижня два дні, вівторок і п'ятницю, зранку влітку [...] і взимку від 9 до 18 години»* [46].

Оскільки М.Ф. Соловійов був членом Ради ліцею, він регулярно доповідав конференції про надходження нових книжок та журналів, виконував завдання щодо передплати періодичних видань, піклувався про закупівлю нової літератури та реставрування старих книжок, намагався стежити за видачею книг та періодичних видань із фондів книгозбірні, піклувався про збереження книжкового фонду та звертався з проханням до конференції гімназії забороняти чиновникам виносити з бібліотеки цінні й рідкісні книги [47]. У 1835 році в бібліотеці було проведено переоблік книг, про що свідчить розпорядження Чернігівської казенної палати [48]. Звісно, професор Соловійов мав дуже багато інших обов'язків, що перешкоджали йому займатися тільки бібліотечною справою. Робота з книжковим фондом, листування з книгопродавцями та дарувальниками книг, облік видань, виконання замовлень для професорів, опрацювання книг вимагали багато часу. Але, незважаючи на це, бібліотека в 1836 році *«була приведена в систему»* (імовірно, йдеться про

Означити два экземпляра Атласа (Гос. Радв.)
принести в Библиотеку Марта 9 числа 1835 г.
Библиотекарю Профессору Ананию Соловьеву.

Розписка бібліотекаря Н. Соловійова про отримання книги

впорядкування книжкового фонду книгозбірні). Таким чином було покладено початок науковому упорядкуванню бібліотеки. Про те, якою була ця бібліотека, можна дізнатися зі звіту за 1837-38 навчальний рік. Книжковий фонд було систематизовано та впорядковано за науками: фізико-математичні, прикладні, етико-політичні, словесні, історичні, військові, витончені науки, змішані, періодичні видання [49]. Тож упорядкування фонду книгозбірні Ніжинського ліцею, як і в інших бібліотеках того часу, відбувалося за тематичним принципом, зумовленим потребами навчального процесу.

Але нагальною проблемою для книгозбірні залишалася наявність каталогу. Як відомо, у перші роки функціонування Гімназії вищих наук князя Безбородька каталогу в бібліотеці не існувало, хоча конференція гімназії від 1821 до 1830 рр. вимагала його складання від усіх, хто перебував на посаді бібліотекаря. Також конференція у 1830 році вимагала від бібліотекаря М. Соловйова та його помічника складання каталогу всіх книг і *«розташувати їх у системі, яку їм визначить конференція»* [50]. Без каталогу багаті фонди книгозбірні ставали недосяжними навіть для професорів. На

наш погляд, відсутність каталогу можна пояснити декількома причинами: бібліотекар був дуже завантажений своїми безпосередніми обов'язками, а праця в бібліотеці вимагала ретельності, багато часу й уміння виконувати іноді одноманітну роботу. Окрім цього, не вистачало спеціальних знань, без яких неможливо було створити каталог. До того ж значні обсяги роботи вимагали залучення додаткових фахівців. І тільки в 1830 році, саме завдяки наполегливій, майже семирічній праці бібліотекаря М. Соловйова, уперше була розпочата робота зі складання систематичного каталогу ліцейської бібліотеки, який був майже завершений у 1837 р. Книги в каталозі були розташовані в систематичній послідовності, за галузям наук. На жаль, каталог *«не міг бути цілком написаний через брак переписувачів»* [51]. Але так чи інакше, але кропітка робота бібліотекаря не минула даремно. Фактично він підготував фундамент для створення майбутнього каталогу. Саме з часів керування бібліотекою М.Ф. Соловйовим було проведено значну роботу з упорядкування книжкових фондів, уперше було розпочато й майже завершено укладання систематичного каталогу ліцейської бібліотеки.

Микита Федорович Соловйов передчасно помер у 1837 р. у віці 27 років. Відомо, що Рада ліцею в 1838 році зверталася *«до опікуна над малолітніми дітьми померлого професора та бібліотекаря ліцею Соловйова Білозерського, щоб передати ті книги, які були в професора, під розписку викладачеві Шульговському»* [52]. Згодом книги були повернуті до ліцейської книгозбірні, про що й доповідав Раді ліцею викладач історії та статистики Ф.Ф. Шульговський [53]. Але майже через десять років після смерті професора М. Соловйова правління вже юридичного ліцею зверталось до попечителя Київського округу з проханням списати книги, втрачені під час його завідування бібліотекою [54].

У 1836 році, у ніч із третього на четверте лютого, навчальний заклад спіткало лихо: у головному корпусі ліцею сталася пожежа, під час якої зазнали пошкодження дах і стеля третього поверху правого крила. Після пожежі в головному

корпусі ліцею бібліотека перебувала в жахливому стані. Протягом 1836 року бібліотекар **Яків Лельєвр** із помічником ледь управилися навести в ній лад [55].

Лектор французької мови й словесності, бакалавр Паризького університету Яків Якович Лельєвр (1794-?) народився у місті Алансон (Франція). Освіту здобув у Алансоні та Парижі. У ліцеї князя Безбородька працював із 8 лютого 1833 року. *«Багато хто з вихованців Ліцею пам'ятає сповнені інтересу лекції Якова Яковича... До честі й філологічної допитливості Якова Яковича належить те, що він, приїхавши до Росії, не пішов за прикладом багатьох своїх співвітчизників: не обмежився тим, щоб опанувати незнайому йому мову, як то кажуть, для домашнього вжитку й перекручувати її все життя, але опановував російську мову ґрунтовно, ґраматично ознайомився з російською літературою. Крім того, як філолог, він займався опануванням церковно-слов'янської мови й мав із неї достатні пізнання... Поза сферою службовою в громадському житті Яків Якович вирізнявся допитливістю й приємним спілкуванням. В нього у будинку знайомих завжди очікував привітний прийом і гостинність. На скромні вечори свої він часто запрошував студентів, був незвичайно ласкавий, намагався пізнати кожного й пригощав, як російський хлібосол»* [56, с. 278]. Можливо, Я. Лельєвр лише декілька місяців допомагав у впорядкуванні бібліотеки, оскільки

Біографія К.-Г. Купфера німецькою мовою

Kupffer, Carl Heinr., a. Kurl., geb. 1. Dec. 1789 (? 29. Sept. 1787 ?), theol. 6—9. Besuchte 1809—11 die Bauakademie in Berlin, Dorpater Dr. phil. 1813. Hauslehrer in Petersb., hielt dann 1819 mathem. Vorlesungen an der Univ. Dorpat, 1821—23 Lehrer u. 1823—35 Oberlehrer an dem Gymnas. zu Reval, 1835—38 Professor an dem Lyceum zu Neshin. Coll.-R. † (als er eben zur Univ. Kiew versetzt werden sollte) 11. Jan. 1838.

бібліотекарем залишався М. Соловйов, який на той час уже хворів.

Після смерті М. Соловйова в травні 1837 року на посаду бібліотекаря був призначений професор класичної математики **Карл-Генріх Купфер** (1790-1838), який прибув до ліцею 4 лютого 1836 року. До цього він обіймав посаду старшого вчителя Ревельської гімназії. Відомо, що новопризначений бібліотекар прийняв бібліотеку за описом [57].

К.-Г. Купфер народився в м. Мітава 1790 р. в родині купця. Закінчив Дерптський університет, де здобув ступінь доктора філософії. Працюючи ще в Ревельській губернській гімназії, К.-Г. Купфер почав видавати «Математичний журнал», який був одним із перших фахових науково-методичних видань на теренах Російської імперії. До переїзду в Ніжин К.-Г. Купфер написав та видав підручники «Геометричні задачі» та курс алгебри німецькою мовою. У ліцеї К.-Г. Купфер викладав, окрім класичної математики,

**Шафи для книжок у
книгосховищі бібліотеки**

мінералогію,
елементарну математику,
географію. Випускник
ліцею 1839 р.

К.М. Сементовський
згадував, що ліцеїсти
*«уміли, однак, розуміти й
цінувати його безмежну
любов до науки, його
високі моральні правила,
оскільки він справді являв
собою ідеал ученого,
усією душею відданого
своїй справі; ... спокійний,
рівний характер, гідний
справжнього мудреця,
доброзичливість, сувора
безпристрасність у
поєднанні з рідкісною
безкорисливістю,
нареши́ті, ретельне
виконання своїх*

*обов'язків надали йому загальну любов і всіляку повагу
слухачів»* [58, с. 275]. У червні 1837 року ліцейське
керівництво доручило Купферу упорядкувати основну
бібліотеку після пожежі. Він долучився до організації
бібліотеки, як свідчив його формулярний список, *«з
ретельним старанням і сумлінністю»*. Допомогали йому
також декілька студентів. У цьому ж році за пропозицією
директора на всі книги ліцейської бібліотеки були поставлені
печатки ліцею, оскільки до цього часу їх не ставили, і книги
«не мали на собі ніяких позначень» [59]. Цікаво, що всі печатки
були поставлені тільки на останніх сторінках книг.

К.-Г. Купфер щодня по декілька годин упорядковував
бібліотеку. Цій праці він віддавав усі сили. Приміщення
книгозбірні не опалювалося, і, на жаль, узимку 1837 року
професор застудився, а 11 січня 1838 р. у віці 48 років помер.

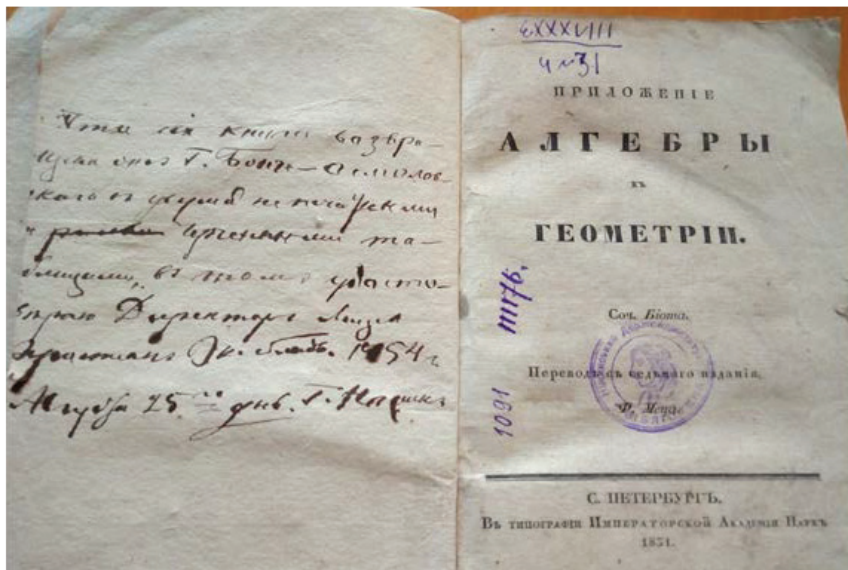
Оскільки покійний був лютеранин, то в очікуванні прибуття пастора для поховання, його тіло залишалося в будинку понад десять днів. Студенти зібрали гроші, найняли оркестр і супроводжували свого улюбленого професора до місця вічного спокою [60, с. 275]...

Після смерті К.-Г. Купфера посада бібліотекаря залишалася вільною. Ніхто з чиновників ліцею не мав бажання займатися бібліотекою. У журналі Ради ліцею від 13 квітня 1838 року за пропозицією директора, було записано:

«... оскільки розпочате під керівництвом директора приведення ліцейської бібліотеки до систематичного ладу після смерті бібліотекаря Купфера припинилося, й оскільки серед чиновників ліцею вельми важко призначити іншого, бо всі дуже завантажені, пан директор узявся сам завершити приведення ліцейської бібліотеки до систематичного ладу, а в помічники собі призначив викладача ліцею Шульговського» [61]. Тож неможливо не оцінити турботу про книгозбірню ліцею директора **Християна Адольфовича Екеблада** (1800-1877), який протягом 20 років очолював Фізико-математичний (1835-1840) та згодом Юридичний (1840–1855) ліцеї. Звільнений з посади за власним бажанням, Х. Екеблад переїхав до Петербурга, де й помер у 1877 р.

Ручка у формі лева на шафах
книгосховища

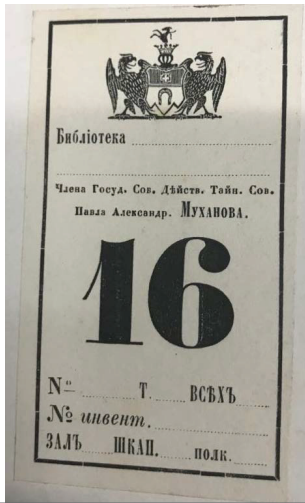

Розписка Х. Екеблада про повернення книжки з бібліотеки

Христіян Адольфович Екеблад мав шведське коріння та народився в травні 1800 р. у Фінляндії. Дуже рано став сиротою. Восьмирічного хлопчика після закінчення російсько-шведської війни привіз до Петербурга лікар І. Енегольм, у сім'ї якого він виховувався. Х. Екеблад закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. Від 1829 до 1834 року працював ад'юнктом ветеринарних наук, а потім – екстраординарним професором у Харківському університеті. У травні 1835 року був призначений виконувачем обов'язків директора Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька. Тут, у Ніжині, Х. Екеблад прожив двадцять років, протягом яких очолював відомий навчальний заклад, докладаючи всіх зусиль до його реорганізації. Екеблад не полишав і медичної практики, вирізняючись рідкісною сумлінністю й безкорисливістю. Варто зауважити, що Х. Екеблад був обізнаний у справах бібліотеки, оскільки перед тим, в 1824 році, він вже був помічником бібліотекаря Харківського

університету під керівництвом відомого професора й бібліомана Ігната Даниловича [62, с. 210]. Архівні документи свідчать, що, крім обов'язків директора Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька, Х.А. Екеблад декілька років поєднував керівництво ліцею з викладацькою діяльністю й обов'язками бібліотекаря книгозбірні. У цей період він чимало зробив для організації бібліотеки. У звіті ліцею за 1837-38 рр. зазначалося: «*Бібліотека за Статутом має бути під наглядом професора словесності, а помічника не передбачено, але оскільки кафедра російської словесності статистики без професора й обіймає її тимчасово викладач, який понад те обіймає посаду інспектора учнів – вільних слухачів, то тимчасово запропоновано завідувати бібліотекою директорові Ліцею*» [63]; «*професор Купфер разом із директором почали приводити бібліотеку в справжню систему*». Згідно зі звітом за 1840-1841 рік «... директор Ліцею й Ніжинської гімназії протягом усього року займався основною ліцейською бібліотекою, передаванням її новопризначеному бібліотекарю» [64]. Наведене вище дозволяє дійти висновку, що бібліотека завжди залишалася в полі зору Х.А. Екеבלа. Керівництво ліцею приділяло увагу бібліотеці, вважало її важливим складником, без якого не

**Позначка про
розміщення книги**

можна було уявити навчального й наукового процесу, і через те пильно стежило за справами книгозбірні.

Проведене дослідження дозволяє визначити роль бібліотекарів у перші роки становлення книгозбірні. Перші бібліотекарі (крім одного), мали гарну вищу освіту різного профілю й володіли іноземними мовами, більшість із них були іноземцями за походженням. Їм доводилося розпочинати свою роботу, як кажуть, «з нуля», без оплати праці, не будучи обізнаними з тонкощами бібліотечної справи. Процес складання каталогів і улаштування

бібліотеки був довгим і кропітким. Учені Ніжинської вищої школи, які були призначені на цю посаду, розуміли роль і значення книгозбірні для навчального процесу, але, на жаль, через велике завантаження не завжди мали можливість приділяти бібліотеці належну увагу. Тож у міру своїх сил і знань намагалися покращити роботу бібліотеки та відіграли важливу роль у її формуванні. Кожен з них доклав зусиль до її розвитку й цим посприяв становленню бібліотеки. Саме завдяки їхній праці бібліотечне зібрання стало тим наріжним каменем, який зробив бібліотеку тим, чим вона нині є, – книгозбірнею з унікальним книжковим фондом, що є справжнім історико-культурним надбанням, становить цінну джерельну базу для вивчення не лише історії бібліотечної справи, а й вітчизняної книжкової культури та освіти.

Джерела та бібліографія:

1. Осіпова Г. С. Сторінки історії: бібліотека Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька (1820–1832). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2020. Вип. 99. С. 256–296. Сер. «Історичні науки». № 13.
2. Устав Гимназии высших наук князя Безбородко. Дополнение. к сб. постановлений по Министерству народного просвещения, 1803–1864. Санкт-Петербург, 1867. С. 208–226.
3. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 324. № 86. Арк. 14 зв.
4. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832). Киев: Тип. М. П. Фрица, 1879. 158 с.
5. ІР НБУВ. Ф. 324. № 459. Арк. 37–43.
6. Редкин П. К. В. Шапалинский. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 315–318.
7. Там само. ... С. 317.
8. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко... С. 133.
9. ІР НБУВ. Ф. 324. № 86. Арк. 14 зв.
10. ЦДАК (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 6–13.

11. Михальский Е. Н. Назначение И. С. Орлая директором Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2003. Вип. 23. Українсько-російські та білоруські мовно-літературні та культурні зв'язки. С. 139–179.
12. ІР НБУВ. Ф. 324. № 86. Арк. 14 зв.–15.
13. Помелов В. Б. Из истории лицейского образования в дореволюционной России. *Вестник Шадринского государственного педагогического университета*. 2020. №1(45). С. 137–146.
14. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 67 зв.–68.
15. Кукольник Н. И. Я. Ландражин. Гимназия высших наук... С. 276–277.
16. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко. Лицей князя Безбородко / изд. гр. Г. А. Кушелев-Безбородко. Санкт-Петербург: Тип. ИАН, 1859. С. 9–24.
17. Толбин В. П. Г. Редкин. Лицей князя Безбородко... С. 119–125.
18. Гоголевский Сборник (1852–1902): изданный при историко-филологическом институте кн. Безбородко Гоголевской Комиссией 1852–1902 / под ред. проф. М. Сперанского. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1902. 445 с.
19. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 3 зв.–10 зв.
20. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів : мемуари : у 2-х т. / уклад., автори передм.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1 : 1820-1919. 507 с.
21. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 63–64.
22. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 69.
23. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 7 зв.
24. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 837. Арк. 44–44 зв.
25. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 31–31 зв.
26. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 454. Арк. 14–20.
27. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 43–44.
28. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 10.
29. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 5.
30. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 139.
31. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко... С. 134.
32. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 10.
33. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 47–48 зв.
34. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко... С. 134.

35. Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею (1832–1875). *Бібліотечна планета*. 2000. № 2. С. 37–40.
36. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 9–9 зв.
37. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 43–43 зв.
38. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 174–179.
39. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1214. Арк. 18.
40. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 2.
41. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 9–9 зв.
42. Кукольник Н. Н. Ф. Соловьев. Гимназия высших наук... . С. 303–304.
43. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 8.
44. ЦДІАК України . Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 55 зв.
45. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 4.
46. Там само. Арк. 9 зв.
47. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 209 зв.
48. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1214.
49. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 24 зв.
50. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 9-9 зв.
51. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 25-25 зв.
52. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 2.
53. Там само. Арк. 178 зв.
54. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 175-176.
55. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 81-82 зв.
56. Петров Н. Я. Я. Лельевр. Гимназия высших наук... . С. 277-279.
57. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 94.
58. Сементовский К. К. Г. Купфер. Гимназия высших наук... С.274-275.
59. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 96.
60. Сементовский К. К. Г. Купфер. Гимназия высших наук... С. 275.
61. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 388. Арк. 7-7 зв.
62. Даневский П. Х. А. Экеблад. Гимназия высших наук... С. 210-212.
63. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 26 зв.
64. Там само. Арк. 81-81 зв

«А скільки їх було –
самовідданих і невідомих
працівників в академічних,
народних бібліотеках, всю душу
свою вклали в улюблену справу.
Імена їх спливуть коли-небудь і
стануть надбанням історії,
коли з'являться більш вагомі
дослідження в галузі історії
бібліотек»

К.І. Рубинський

Осіпова Галина Сергіївна

Закінчила Могильовський бібліотечний технікум імені О.С. Пушкіна (республіка Білорусь), Хабаровський державний інститут мистецтв та культури (Росія).

Завідувачка бібліотек різних відомств, старший методист, заступник директора ЦБС.

З 1993 р. ст. бібліотекар бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, з 2007 р. завідувачка відділу обслуговування бібліотеки.

Автор наукових публікацій, пов'язаних з історією бібліотеки Ніжинської вищої школи: «Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр.)» (Ніжин, 2018), «Л.С. Кулжинская и её вклад в развитие библиотеки Нежинской высшей школы в 20-е годы XX столетия» (Ніжин, 2019), «Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки великого перелому» (1920–1930-ті рр.) (Ніжин, 2019), «Сторінки історії: бібліотека Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька» (1820–1832) (Ніжин, 2020), «Сторінки історії: бібліотека Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька (1832–1840 рр.)» (Ніжин, 2021).